

Міністерство освіти і науки України
Міністерство культури України
Національний заповідник "Давній Галич"
Відділення релігієзнавства Інституту філософії
ім. Г. Сковороди НАН України
Кафедра релігієзнавства і теології Прикарпатського
національного університету ім. В. Стефаника

АВРААМІЧНІ РЕЛІГІЇ В УКРАЇНІ: ІНКУЛЬТУРАЦІЙНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ ТА МІЖКОНФЕСІЙНІ ВЗАЄМИНИ

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
Галич, 29 травня 2014 року

Інформаційно-видавничий відділ
Національного заповідника "Давній Галич"
Галич, 2014

ББК - 63.3 (4УКР) 4
УДК Г15

У збірнику опубліковано доповіді та повідомлення учасників наукової конференції "Авраамічні релігії в Україні: інкультураційні взаємовпливи та міжконфесійні взаємини", яка відбулася в Національному заповіднику "Давній Галич" 29 травня 2014 року.

**Рекомендувала до друку вчена рада
Національного заповідника "Давній Галич"**

Редакційна колегія: Л. Бойко, В. Дідух,
В. Костишин, С. Побуцький, Т. Тріш

Науковий редактор: Семен Побуцький
Редактори: Любов Бойко, Володимир Дідух
Технічний редактор: Тарас Тріш
Комп'ютерний набір: Оксана Медвідь
Відповідальний за випуск: Володимир Костишин

- © Національний заповідник
"Давній Галич", 2014
- © Автори, 2014

ISBN - 966-8090 - 56 - 9

У збірнику збережено стиль мови та термінологію авторів
Редакційна колегія не завжди поділяє позиції автора, викладені в матеріалі

Архієпископ Алексій (Громадський) про роль та значення "Володимирового хрещення" в духовній історії України

З часу послаблення ідеологічного тиску в українській гуманітаристиці науковці все більше починають приділяти увагу дослідженню поглядів не лише світських філософів, а й релігійних мислителів. Серед таких мислителів особливе місце посідає православний ієрарх Алексій (Громадський), погляди якого до сьогодні залишаються не дослідженими.

Кожен народ у своєму історичному поступі проходить точки біфуркації, що об'єктивно ставлять його перед вибором, від якого залежить подальше майбутнє народу, формування його духовних підвалів. Таким епохальним вибором в історії східнослов'янських народів, а отже й України, було хрещення Русі князем Володимиром у Х ст. І хоча відомо, що духовні плоди хазарської місії Костянтина (860 р.) через Крим лягли в основу поширення східнохристиянських релігійних уявлень і на всю Русь, однак саме акт Володимирового хрещення був відправним у сприйнятті всієї релігійно-культурної кирило-мефодіївської традиції.

Якщо раніше подію хрещення науковці в основному, за виключенням деяких моментів, оцінювали позитивно, то в останні часи ситуація змінюється. Так, проф. Я. Грицак вважає, що Володимир Великий припустився помилки, прийнявши віру не від Риму, а з Константинополя, і в цьому його історична вина [3, 40]. Отже, проблема є відкритою. Також нещодавно цій події виповнилося 1025 років, а тому осмислення її через призму, в тому числі, й поглядів архієпископа Алексія (Громадського), які в даному ракурсі взагалі не аналізувалися в українській філософсько-релігієзнавчій думці, видається надзвичайно актуальним.

Своє ставлення та рефлексії з приводу "Володимирового хрещення" та дотичних до нього проблем Алексій зафіксував у ряді праць, найважливіша з яких – промова 1938 року на 950-літній ювілей хрещення [1], де ієрарх висловив своє ставлення до цієї події найбільш виважено та аналітично, показавши себе зрілим релігійним мислителем-історіософом.

В основі джерельної бази, на якій у свідомості релігійного мислителя формувався образ хрещення, лежав літописний звід. Алексій приймає його на віру, без критики, хоча, можемо припустити, що йому, як випускнику Київської академії, були відомі праці проф. Є. Голубінського з його гіперкритичним підходом до літописного опису події. Важко сказати, чому оратор не обмовлюється й словом про проблему "міфічності" "вибору віри" Володимиром. Можливо, аргументи тодішньої історичної науки були не надто вагомими для нього, можливо, рівень релігійної віри й благоговіння перед

іменем св. Нестора взяли верх над раціональністю, а можливо, відчуваючи свій пастирський обов'язок, Алексій не хотів сіяти в душі своєї аудиторії сім'я сумніву, щоб не похитнути віру пастви у велич події. Серед джерел зазначимо й історичну пам'ять народу, що виявила себе в матеріальній та духовній культурі.

Якщо прийняти гіпотезу В. Керімова про диференціацію понять "філософія історії" та "історіософії", де під останньою він розуміє осмислення історії, коли "на перший план виходить драма... історичного розвитку, інтуїтивне, естетичне переживання долі народів, релігійно-етичне осмислення основ історичного буття людини" [6, 7], то для Громадського, звичайно, це історіософська проблема. Для нього подія хрещення проникнула духовною величчю та естетико-інтуїтивними переживаннями, мислитель пише: "Бачу своє безсилля, – як обійняти в короткому слові всю істоту того, що звершилося... і вияснити усе значення сьогоднішнього торжества" [1, 3].

Особливе місце у своїх роздумах над актом хрещення Громадський відводить постаті Володимира, називаючи цього руського діяча "духовним родоначальником нашим" [1, 4]. Примітно, що ієрарх не розділяє особисте хрещення князя та всього народу, а подає це як єдиний духовно пов'язаний акт.

Інтенція мислителя направлена на внутрішню метаморфозу, що мала місце в процесі особистісної релігійної трансформації князя-хрестителя на шляху від язичництва до християнства. Зовнішня ж сторона мотивації прийняття християнської віри майже повністю ігнорується Алексієм. Стара віра вже не давала відповідей на духовні запити князя, а нова духовно преобразила його. З "жорстокої, мстивої, сластолюбної і засліпленої поганськими забобонами людини" князь міняється на людину, цінностями якої стають "великодушність, покора, співстраждання і милосердя", – зазначає Громадський [1, 4]. Достовірністю цього духовного перевороту, що наклав відбиток на Володимира і сприяв його релігійно-моральному вдосконаленню, для Алексія є народне найменування князя "Красним Сонечком" неофіційними хроністами і придворними істориками, а саме – народом [1, 4].

Розмірковуючи про князя Володимира, Громадський подає своє історіософське бачення ролі особистості в історичному процесі. Він органічно пов'язує духовно-моральне піднесення Великого князя з його підданими та їх нащадками далеко в історичній перспективі. Через Володимира його духовний досвід інертно передається подальшим поколінням не стільки по крові, скільки поколінням по духу. У хрещальній купелі Володимир отримує щось таке, безперечно, у вищій мірі сакральне, від самого Творця, що, руйнуючи хронологічні межі, на духовному рівні споріднює новохрещеного князя з усіма тими, хто вважає себе нащадками Русі. Алексій пише: "... Не сам тільки св. Володимир так перемінився, обновився і преобразився: він перемінив своїх підвладних – аж до наших днів, бо ж св. Володимир в собі самому представляє

всю історію охрещеної Русі, як і ця остання виявляє в своїй історії душевну драму св. Володимира" [1, 4]. Він "народний Вождь", який може "відгадати настрій" свого народу і "задовільняє" їх [1, 6].

Для Громадського, як для представника об'єктивного ідеалізму, суб'єктом історичного процесу, що сфокусований у акті хрещення, на першому місці безперечно виступає трансцендентна особистість Бога, як домінуюча сторона. Князь же Володимир – безперечний духовний лідер народу, на якому лежить величезний тягар вибору, а тому не стільки народ, скільки постать князя є наступним за значенням історичним суб'єктом.

Вибір віри Володимиром, для Алексія, це процес, що довго тягнувся в часі: "Він довго вивідував", оскільки розумів і хибність тих релігійних переконань, яких притримувався до цього, і величезну відповідальність. Так, князь вибирає "св. Православну віру", – пише Алексій. Мислитель вже називає віру "православною", хоча, як знаємо, "велика схизма" 1054 року ще не відбулася. Звичайно ієрарх знав ці факти, але, очевидно, він хотів показати, що вже на кінець X ст. саме Східне християнство максимально відображало сутність тієї релігії, яку приніс засновник християнства. І саме вона дасть змогу князю і його народу відірватися від язичництва на глибинному рівні. Князь вибирає цю віру, пише Алексій, оскільки вона "вимагає в муках порвати з дурним минулим, зі старими привичками, навіть вимагає смерті старої душі" [1, 4–5].

Мислитель характеризує вибрану князем віру в антропоцентричному ключі та сотеріологічній перспективі: "... Вірою Христовою чоловік направляється до всього доброго і корисного, тільки в ній знаходить правдивий закон життя і найвірніше керівництво у виконанні свого призначення і осягненні своєї вищої небесної цілі буття" [1, 5]. Як бачимо, "віра" (поняття, яке дуже часто у мислителя виступає синонімом "релігії") розуміється Громадським скоріше як засіб, а не самоціль. Зазначимо, що в даному випадку єпископ близький до патристичної інтерпретації терміну "релігія", яку висловив ще Бл. Августин, що виводив поняття через переклад лексеми з латині *re-legare* як "відновлення зв'язку". Для Алексія вибір віри лише початок на шляху до духовного самовдосконалення.

Народу Русі в цій події відводиться дещо пасивна роль. Алексієм народ ніби відтіняється постагттю Великого князя. При цьому, ця пасивність не абсолютна: "Такої віри якраз бажав народ наш від давна", – констатує мислитель. У глибинах народної душі потенційно лежала внутрішня ментальна схильність до сприйняття християнства, "бо ж так скоро, як ні один народ в світі, покинув поганство і показав в собі благодворне дійство св. Православія", – розвиваючи свою думку, зазначав єпископ [1, 5]. Алексій вважав, що той релігійний простір, в якому руський народ жив усі попередні віки, був неспівставним з духовною висотою нової віри, а тому Володимир розумів, що "нарид якраз потребує віри милуючої" [1, 5].

За міркуванням Громадського, у процесі синтезу руським народом язичництва й християнства на виході домінуючим у світогляді народу ствердилися саме християнські цінності, які виявились визначальними у процесі становлення його духовності. Адже характерними рисами нашого народу, як продовжує свою думку ієрарх, є "християнські риси": *"Саможертвена відданість Церкві, глибока покора властям предержацим, милосердя до бідних і нещасних, гостинність, сердечна участь в горі і радості ближнього, мягкосердечне незлопам'ятство навіть до ворогів"*. І саме ці цінності є безпосередніми свідками того, що *"душа нашого народу ніколи не була міцно зв'язана з поганським світоглядом, і, свободна в істоті своїй, вона була завжди близька християнству і готова до прийняття його"*, – констатує мислитель [1, 5–6]. Реальним виявом цього Алексій бачав *"святість життя християнського, яку виявили наші предки зараз же після охрещення..."* [1, 6].

В історіософії події хрещення також великого значення для Алексія набувають її наслідки для цілого народу. Трансформація всього духовного світу давньоруського народу потягла за собою і трансформацію форм соціального співіснування. Алексій, слідуючи за образами автора Апокаліпсису та того ж Августина, розмірковує категоріями двох "градів": граду *"на землі"* та *"града грядучого"*. Єпископ зазначає, що для духовного світу давньоруського народу *"скучними стали пісні землі"*, акценти переносяться на внутрішню субстанцію – душу, яка стає *"подорожньою на землі, що шукає грядучого града"* [1, 6]. Народ виробляє для себе ціннісні орієнтири, що базуються на релігійній моралі, домінантними виступають духовні, а не матеріальні надбання. Прагматично-утилітарні цілі не нівелюються повністю, проте, вони стають не тільки не-метою, а й засобом другого порядку.

З прийняттям християнства і появою у свідомості народу кінцевої цілі – *"грядучого граду"*, за Алексієм, приходять і зміна парадигм часу: відбувається трансформація від циклічної до лінійної темпоральності. Хоча, за думкою І.-П. Хімки, відбувся певний симбіоз, особливо в межах сільської культури, де на основі циклічності дискретно співіснувала й лінійність часу [7, 10].

При цьому, наші предки не відсторонилися від земних справ зовсім. Хоча, за словами Алексія, *"душа народу" й "звернулася до неба"*, проте, на зразок *"града небесного" "вона стала будувати і свій земний град"*. І перше, що почав будувати новохрещений народ – це свою державу, в основі якої лежала *"Православна віра"*, оскільки саме вона стала цементуючим фактором у об'єднанні розрізнених племен, що ніяк не змогло зробити язичництво. Віра *"освячувала владу, яка приходить від Бога, а також і закони і всякий добропорядок; вона утверджує порядок громадський, внушаючи кожному про святість і непреложність взаємних прав і обов'язків"* [1, 7].

Саме новій вірі Громадський відводить ту функцію, яку ми зараз відводимо поняттю національної ідеї, *"вона, – продовжує свою думку владика, –*

протягом стількох віків зберегла нашу народність, і то після багатьох переворотів, серед ворогів, які посягали на неї; св. віра православна вдихала мужність в бранях..., вдихає в громадянське життя дух мира і єдиномисля, дух любови і взаємної поваги, дух зрозуміння і милосердя, дух кротости, терпіння і великодушности" [1, 7]. Як бачимо, мислитель ближче до розуміння середньовічної моделі самоідентифікації великих спільнот (тут ми далекі від оціночних конотацій), аніж модернонаціональної парадигми з її дистанціюванням від релігійного зрізу. В іншому місці він справедливо зазначає: "Самопізнання нашого народу було... не тільки племінним, а насамперед релігійним". Громадський негативно сприймає крайні прояви націоналізму, вважаючи, що останній не може бути креативною основою для формування національної ідеї: "Один лише расовий націоналізм не може бути тією ідеєю, яка лежить в основі життя нашого народу", – відзначав Алексій [2, 171].

Вибір нової віри Володимиром, у розумінні Громадського, безперечно, вибір цивілізаційний. Це своєрідний ясперівський "Achsenzeit" тільки в межах одного народно-топонімічного ареалу – Русі. Безумовно, цей вибір європейський, однак, з вектором у бік східнохристиянської цивілізації, з її релігійною домінантою, яка була визначальною. Алексій пише: "Він (народ. – О. І.)... знає, хоч може й невідомо, що сильнішою від усіх благородних ідей і проявів людського генія є релігійна віра, що нею саме тримається, як також і твориться, побут народностей усього світу..." [2, 171]. І саме з прийняттям східнохристиянської цивілізаційної моделі, в основі якої "віра православна", як вважав мислитель, механічне співжиття окремих племен отримує ідею, що органічно їх об'єднує, створює з них єдиний народ. Тут за базову дефініцію поняття "народ" ми беремо визначення проф. О. Г. Дугіна, де: "Народ є етнос, який вступив у історію" [5, 33]. Тобто, коли етнос усвідомлює себе в історії, бачить свою місію в історичній перспективі, у алексієвому розумінні – побудова "града земного" для досягнення "грядучого града", коли "віра православна буде в нас над усім домінувати", – пише ієрарх, історико-культурні завдання "постануть перед нами у найвищому світлі" [2, 172].

Громадський розмірковує також над особливостями розповсюдження західної моделі християнства серед західнослов'янських племен та племінних утворень. Він називає його "франко-німецьке християнство" і вважає, що вже на V ст. воно мало свої "відмінні ознаки" від Візантійської моделі, а саме його "мирський характер" [4, 94]. Тобто, в основі цієї моделі лежав релігійний юридизм, який ставив своєю метою, перш за все, облаштування людини у "світі цьому", направлений на вдосконалення зовнішнього співіснування людської спільноти, а не на внутрішнє духовно-моральне вдосконалення, до якого прагнув східнохристиянський ідеал. Західне християнство навіть "служителів християнського культу" "облекло" "широкими юридичними повноваженнями", забуваючи, що вони, перш за все, духовні лідери, діяльність яких має бути направлена на забезпечення "духовних потреб" народу, керівництво паствою у досягненні нею духовного ідеалу святості [4, 94–101].

Нового забарвлення, за думкою ієрарха, християнство надало й розумінню мови. Нова віра творить ("образовує", словами Алексія) *"милозвучну, сильну і багату мову"* і навіть сакралізує її, оскільки *"поширює круг... поняття про Бога, з Його безконечною любовію до людей, про чоловіка, з його високим призначенням у вічності, про святі почуття правди, благочестя і чоловіколюбства"* [1, 7]. Віра "освячує" слово, мову, оскільки остання починає виступати формою розкриття вищих сакральних цінностей. Через глибокий духовно-релігійний зміст, який оформлює мова, виконуючи свою комунікативну функцію, вона й сама вже набирає аксіологічного забарвлення.

Також *"Свята віра"*, вважає Громадський, дала й *"правдиву освіту"*. Під "освітою" ієрарх традиційно розуміє симбіоз виховання і навчання, де пріоритет надається безперечно вихованню шляхом релігійно-морального вдосконалення через уподібнення образу Христа, що є *"світом паравдивим"*. І, знову ж, практичним уособленням істинності цієї освіти є *"численний лик рідних нам по плоті святих угодників Божих"*, які є реальними свідками духовно-моральної висоти, як плоди *"правдивої освіти"* [1, 8].

У заслугу нової віри ставить Алексій і надбання *"духовних скарбів"*, що виявилися в матеріальній (*"в святих наших монастирях, ...храмах"*) та духовній культурі (*"священні обряди віри нашої"*). Адже саме ці культурні надбання є видимими свідками *"історії нашого народу"*, *"найміцнішим зв'язком нашим з нашими предками"*, тобто свідками безперервності живої традиції, вираженої в релігійному культі [1, 8].

Розмірковуючи над політичними, соціальними та культурними реаліями своєї епохи, Громадський актуалізує подію "Володимирового хрещення". Описуючи атеїстичну ідеологію, що панувала на той час на території Радянської України, і серед її функціонерів, Алексій показує їх як духовних противників князя Володимира. У тих реаліях протистояння теїстичної та атеїстичної ідеологій, як аксіологічних антиподів духовного і матеріального, у контексті роздумів про хрещення Русі, Громадський задається питанням найближчої та віддаленої історичної перспективи: *"А будуче?"*, – запитує Алексій. І відповідає: *"Воно залежить від вірності минулому"* [1, 13]. Так парадоксально діалектично переплітаються минуле й майбутнє через вибір у континуумі сучасного.

Таким чином, Володимирове хрещення наклало відбиток майже на всі сторони життя народу, саме тому Алексій називає *"нинішнє свято наше"* *"святим релігійним, національним, державним і культурним"*, адже *"всюди св. віра наша внесла зерно добра і правди"*. Усвідомлення всього цього вселяє *"не тільки для нас самих..., але і для нащадків наших"*, – пише Громадський, велику відповідальність. Згадка події хрещення повинна стверджувати людину у духовних цінностях, застерігати, що *"порою насолоди цього світа доводять нас до гріхів, падіння і нечистоти"*. Громадський вважає, що іноді *"сучасна наука, література й соціальна потуга до найкращого життя"*, мають на

увазі культура, направлена на меркантильно-споживацьке задоволення потреб, відриває від морально-духовного християнського ідеалу. Все людське життя зводиться до приземлених цілей, людина не задумується над сенсом свого життя: "Звідкіля ми прийшли і куди веде наша життєва дорога?", – за постановкою мислителя [1, 9–10].

Отже, очевидно, що ключовим у рефлексіях Алексія (Громадського) над роллю та значенням "Володимирового хрещення", вираженим у кирило-мефодіївській традиції, є категорія вибору, вибору між внутрішнім релігійно-моральним вдосконаленням людського духу, що розгортається перспективою у Вічність, та приземленістю й гедонізмом, націленими на побудову "земного Раю" тут і зараз. Алексій вважав, що у своїй духовно-історичній еволюції народ Русі зробив свій вибір на користь першого і цей вибір є правильним, з огляду на його історичну місію серед інших народів і культур.

Джерела та література

1. *Алексій (Громадський)*, архiep. Слово на день 950-ліття охрещення Руси / архiepіскоп *Алексій (Громадський)*. – Кpемянець: Церква і Нарід, 1938. – 15 с.
2. *Алексій (Громадський)*, митр. Слова на великі свята і різні події церковного життя / митрополит *Алексій (Громадський)*. – Київ: Вид-во ім. свт. Льва, папи Римського, 2002. – 189 с.
3. *Грицак Я. Й.* Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї / *Я. Й. Грицак*. – Київ: Кpитика, 2011. – 350 с.
4. *Громадский А. Я.* Появление и первоначальная история христианства в Польше: диссерт... канд. богословия / *А. Я. Громадский*. – Киев: КДА, 1908. – 414 с.
5. *Дугин А. Г.* Этносоциология / *А. Г. Дугин*. – Москва: Академический Проект, 2011. – 634 с.
6. *Керимов В. И.* Историософия А. С. Хомякова / *В. И. Керимов*. – Москва: Знание, 1989. – 60 с.
7. *Химка І.-П.* Історія, християнський світ і традиційна українська культура: спроба ментальної археології / *І.-П. Химка* // Україна модерна. – 2001. – Ч. 6. – С. 7–24.